

S A Y I 13 • 2 0 0 5

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

İSAM

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

telik Türkçeleri varken yabancı dildeki karşılıklarının tercih edilmesi sıkıntı oluşturmaktadır. En önemlisi de bu sözcüklerin kullanımı, metnin anlaşılma riskini artırarak okuyucu yelpazesini daraltmaktadır. Örnekleri çoğaltacak olursak şunları sayabiliriz: “absürd, determine eden, mistifiye etmek, rezerv koymak, heretik, onore etmek, manifesto, spontone, deskriptif, anakronik, metahistorik anagojik literal, tipolojik alegorik, identifikasyon, agorafobi, illüstrasyon, Kronosoğulları, remisyon, düşünce gettosu, kontrast...” Yukarıda saydığımız sözcüklerin hemen hiçbirisine parantez içi açıklama getirilmemişken, Türkçe’de yaygın şekilde kullanılan “homojen” kelimesini parantez içinde “mütecânis” olarak açıklama gereği duyulması da dikkat çeken bir başka husustur.

Bilal Gökkur

Oryantalist Misyonerler ve Kur’ân: Batı Etkisinde Hint Kur’ân Araştırmaları

Abdülhamit Birişik

İstanbul: İnsan Yayınları, 2004. 223 sayfa.

İslâm toplumunu yaklaşık dört yüz yıldır meşgul eden misyonerlik faaliyetleri ve buna kaynak sağlayan oryantalizmin, Müslümanların gündemine bu denli girişi Edward Said’in “Şarkiyatçılık/Oryantalizm” isimli eseriyle gerçekleşmiştir. E. Said, konuyu tarihle olan bağına kurarak ortaya koymaktadır. Oysa ülkemizdeki oryantalizm ve misyonerlik faaliyetlerinin büyük bir çoğunluğunda, konunun tarihsel bağları ve ayrıntıları ihmal edilmekte, sadece ürünler üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. İşte müellif “Önsöz”, “Giriş”, üç bölüm, “Değerlendirme ve Sonuç”, “Bibliyografya” ve “İndeks”ten oluşan bu eserin ilk iki bölümünde, misyonerleri İslâm’ı ve İslâmî ilimleri öğrenmeye yönelten sebepleri ayrıntılı olarak işlemiş ve özellikle oryantalistlerin bu alanla ilgili çalışmalarını konu edinmiştir. “Üçüncü Bölüm”de ise Hint alt kıtasındaki oryantalizm ve misyonerliğin Kur’an araştırmalarına etkisini değerlendirmiştir.

“Giriş” kısmında müellif, “misyonerlik” kavramının kullanım alanları ve misyonerliğin Batı’daki tarihî gelişimi ile ilgili bilgi vermekte ve en geniş anlamıyla, “inançları ve düşünceleri ‘ötekilere’ ulaştırmak, öğretmek ve hatta kabul

ettirmek” anlamında kullanılan bu terimin, bütün müspet ve menfi çağrışımlarıyla Batı Hıristiyan dünyasına ait olduğunu vurgulamaktadır (s. 15-16).

Kitabın “Birinci Bölüm”ünde, köklü bir medeniyete, din, ilim ve düşünce geleneğine sahip olan Hint alt kıtasında ilk ciddi toplumsal kırılmanın yaşandığı Babürlü Hükümdarı Ekber Şâh dönemindeki dinî-ilmî tartışmalar ve “Katolik”liğin en mutaassıp tarikatlarından biri olan “Cizvit”lerin (Jesuits) bu bölgedeki misyonerlik faaliyetleri incelenmektedir. Zira bu bölgeye ilk gelen misyonerler, bilindiği kadarıyla, Katolik Cizvitler olmuştur. İlk geliş yılları olan 1540’tan sonra, çeşitli bölgelerde misyonerlik faaliyetlerine başlayan Cizvitlerin etkinliği, 1800’lü yılların başlarından itibaren İngiliz Krallığı’nın desteklediği Protestanların gelişine kadar sürmüştür. Bu dönem zarfında –Ekber Şah başta olmak üzere– hem birçok devlet adamı ve üst düzey yöneticilerle hem de çarşı ve pazarlardaki halkla diyaloglarında etkili olmuşlar ve bunun sonucu kimi din değiştirme olayları gerçekleşmiştir. Babürlü devleti sınırları içinde, kendi ülkelerinde ve kendi dinlerindeki diğer mezheplere karşı bile bu kadar müsamahakârlığın olmadığı bir ortamı gören Cizvitler, İslâm ve Müslümanlarla ilgili düşüncelerini daha çok sözlü olarak dile getirmişlerdir. Ancak onların İslâm ve Müslümanlarla ilgili görüş ve düşünceleri, ilmî ve objektif olmanın çok ötesinde, genelde taraflı, önyargılı, yanıltıcı ve itham edici niteliktedir (s. 40-41).

“İkinci Bölüm”de, özellikle İngilizlerin bölgeye hakimiyetinden sonra, Protestanlığın Hint alt kıtasındaki geçmişinden, Hıristiyanlaştırma çabalarından, misyonerlerin ilmî yeter(siz)liklerinden ve bunlarca yapılan Kur’an, tefsir, siyer ve Kitab-ı Mukaddes tercümesi çalışmalarından söz edilmektedir. Portekizliler, Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizlerden oluşan sömürgeci güçlerin, Hint alt kıtasını tamamen sömürgeleştirme ve kendi aralarında da güç gösterisinde bulunma yarışında bir adım öne geçen İngilizler, kendi ülkelerinde de aktif olan Protestan kiliselerinin ve cemiyetlerinin bu bölgeye giderek faaliyet göstermesini teşvik etmiş ve ekonomik olarak da onları desteklemişlerdir. Bir yandan Hint alt kıtasının sömürgeleştirilme tarihinde önemli bir yere sahip olan British East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi) bünyesinde değişik işlerde çalışan birçok Protestan İngiliz aktif olarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş; diğer taraftan bu şirketin maddi desteği ve himayesi altında kurulan onlarca misyoner cemiyeti, rahat ve özgür bir ortamda çalışmalarını sürdürmüştür. Zira müellifin ifadesine göre, 1851 yılında Hindistan’da 339 atanmış Protestan papaz misyonerlik faaliyetleri sürdürüyordu (s. 60). Hint alt kıtasındaki faaliyetlerinde uzun bir süre Hindularla ilgilenen ve Hı-

ristiyanlaştırmada hedef kitle olarak onları gören Protestanlar, bir taraftan Hindu “kast sistemi”nden istifade ederek “alt kastlar”da yer alanlar üzerinde yoğunlaşmışlar, diğer taraftan da Müslümanları Hindistan’ın davetsiz misafirleri ve işgalcileri olarak göstermeye çalışmışlardır. Ancak daha sonraları Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için çalışmalarına hız veren misyonerler, özellikle eğitim-öğretim yoluyla gençleri etkilemişler ve bazı Müslüman gençleri Hıristiyanlaştırmayı başarmışlardır. Zamanla Güney Hindistan Misyoner Birliği, Milli Misyoner Konseyi, Hindistan Milli Hıristiyan Konseyi gibi çeşitli kuruluşlar altında birleşen misyoner gruplar, bu faaliyetlerini desteklemek için eğitim, araştırma ve neşriyat alanında bazı birimler kurmuşlardır. Aloys Sprenger gibi önemli oryantalistlerin görev yaptığı bu eğitim kurumlarının en meşhuru şüphesiz Delhi College’dır. Zira bu kolejden, Hint-İslâm tarihi bakımından önemli bir yere sahip birçok ilim ve fikir adamı mezun olmuştur. Yine oryantalistlerin 1784 yılında Kalküta’da kurdukları ilk önemli bilimsel araştırma ve yayın kuruluşu olan Asiatic Society of Bengal tarafından kendi telif ettikleri ve misyonerlik faaliyetlerinde kullandıkları eser ve dokümanlar yayımlanmıştır. Örneğin, George Sale’nin *The Koran: Commonly Called the Alcoran of Mohammed* isimli İngilizce Kur’an tercümesi ve Kur’an tarihi, Kur’an’ın muhtevası ve İslâm dini hakkında bilgiler veren 150 sayfalık giriş bölümü, Hint alt kıtasında faaliyet gösteren misyonerlerin ve eser veren din adamlarının temel kaynağı olmuştur (s. 63-82).

“Üçüncü Bölüm”de ise ilk olarak misyonerlerin İslâm âlimleriyle ve toplumla diyaloga geçme vasıtalarından biri olan münâzara kültürü, karşılıklı yazılan reddiyeler ve bu faaliyetlerin her iki kesim üzerinde meydana getirdiği dinî, ilmî ve fikrî etki anlatılmaktadır. Burada en çok dikkat çeken hususlardan birisi, Hint alt kıtasında faaliyet gösteren misyoner ve oryantalistlerin, üzerinde en çok çalıştıkları alanın, “Kur’an’ın kaynağı ve metninin güvenilirliği” olmasıdır. Özellikle bu konuyla ilgilenmelerinin en önemli sebebi, yazara göre, “varoluşsal”dır. Çünkü Kur’an’ın ilahî bir kaynaktan gelmesinin ve sağlam bir şekilde intikal etmesinin kabulü demek, Hıristiyanlık adıyla var olan dinin ortadan kalktığı ve bütün muvahhitlerin Kur’an’ın etrafında toplanması gerektiğinin kabulü demektir. Bu ise onların zor şartlarda büyük emeklerle ortaya koydukları çalışmaların boşa çıkması anlamına gelmektedir. Kur’an’ın kaynağı konusuna eğilmelerinin diğer bir sebebi de Müslümanların Hıristiyanlarla yaptıkları münazaralarda “Kur’an dışındaki ilahî kaynaklı kitapların tahrife uğradığı”nı vurgulamaları olmuştur. İşte Müslümanlarla yaptıkları münazaralar sonrasında, onlarda var olan ilmî gücü anlayan misyonerlerden büyük bir

kısmı, İslâm'ı asıl kaynaklarından inceleme gibi bir yola girmiştir. Nitekim Hint alt kıtası yazarlarından Muir, Hughes, Wollaston ve Sell gibi misyonerler, İslâm'ı daha yakından tanımaya ihtiyaç duydukları için ilk elden kaynaklara inmeye özen göstermişler ve yazılarında üsluplarını ilmîleştirmişlerdir. Zira misyoner oryantalistler, İslâm'ı orijinal kaynaklarından tam olarak öğrenmeden hem Hıristiyanlığın yayılmasında hem de Müslümanlar ile mücadelelerinde başarılı olamayacaklarını gayet iyi anlamışlardır (s. 152).

1700'lü yılların başlarında Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ile Kur'an ve sünnete dönüş hareketlerinin başlamasında Batıların etkisinin daha fazla olduğu yönündeki görüşü benimseyen müellif, son olarak Müslümanlar tarafından Batı etkisinde kalınarak yapılan Kur'an araştırmaları ve tefsir çalışmalarını değerlendirmeye almakta ve sözü edilen bu çalışmaları üç kısma ayırmaktadır: 1. Misyoner ve Oryantalistlerle uyumlu çalışmalar, 2. Misyoner ve Oryantalistlere tepkisel çalışmalar, 3. Misyoner ve Oryantalistleri dikkate alan mutedil çalışmalar (s. 155-158).

Hint alt kıtasına gelen Batılılardan en fazla etkilenenlerden birisi olan Seyyid Ahmed Han'ın 24 Mayıs 1875'te Aligarh'ta açtığı Aligarh Koleji mensupları başta olmak üzere, modern tarzda eğitim alan Müslümanlar, Kur'an üzerine yaptıkları çalışmalarda Batı düşüncesinin ürünleri olan bilgileri kullanmışlar ve Kur'an'ın tefsirinde de zaman zaman bu bilgi ve görüşlere yer vermişlerdir. Mesela hayatının ilk dönemlerinde sıkı bir Ehl-i Hadis olan ve mevlid-i nebevî yazmakla işe başlayan Seyyid Ahmed Han, geçirdiği değişim ve dönüşüm sonrasında, Kur'an yorumunda Hz. Peygamber'i devre dışı tutan bir başka Ahmed Han olup çıkmıştır. Seyyid Ahmed Han'ın tefsir ilmindeki takipçileri Hâfız Muhammed Eslem Cerâcpûrî, Gulam Ali Kasûrî, Ahmedüddîn Amritsârî, İnâyetullah Han Meşrikî ve sonraki dönemlerde Gulam Rasul Berg ve Gulam Ahmed Perviz olmuştur. Yine faaliyetlerinde sömürgeci İngiliz yönetiminden destek gören ve "Ehl-i Kur'an" (Kur'âniyyûn) hareketinin kurucusu olan Abdullah Çekrâlevî, uzun bir süre Ehl-i Hadis ekolünün kurucusu Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî'den dersler almış ve onlarla birlikte bulunmuşsa da, sonradan hadisin dindeki yerini tamamen inkâr etmiş ve Kur'an'a dayalı bir düşünce ve ibadet sistemi geliştirmiştir (s. 159-165).

İlmî ve dinî manada misyoner faaliyetlerine ilk tepkisel davranışı ortaya koyanlar da Ehl-i Hadis ekolü mensupları olmuştur. Hem misyonerlik çalışmalarına hem de onlarla uyumlu çalışmalar yapanlara karşı tepki göstermeyi bir "varoluş mücadelesi" olarak gören bu ekol, İngilizce'nin öğrenilmesini ve Ba-

tılıların açtıkları okullarda Batı tipi eğitimin alınmasını dahi câiz görmemiş, Kur'an ve hadisler dışında herhangi bir otorite ve müesseseyi kabul etmemiştir. Dolayısıyla, değişik gerekçeler öne sürerek mezheplerin görüşlerini, kıyası ve tasavvufî yapılanmayı tamamen reddetmek sûretiyle aşırı bir tepkisellik örneği sergilemiştir (s. 170-175).

Hint alt kıtası ilim tarihinde, bilimsel faaliyetleri en kalıcı olanlar ise misyoner ve oryantalistleri dikkate alan mutedil âlimlerdir. Haydarâbâd Dekken'de faaliyet gösteren bu âlimler, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye'de 150 kadar eser ve risâleyi basarak dönemin ilmî hayatına katkıda bulunmuşlardır. Aralarında Muhammed Hamidullah'ın da bulunduğu bir grup Câmia Nizâmiyye hocası Ebü'l-Vefâ Afgânî Kandehârî'nin öncülüğünde, Hanefî mezhebi âlimleri tarafından yazılan nadide eserleri gün yüzüne çıkarmışlardır. Yine Şiblî Nümânî, Abdülmecid Deryabâdî, Ebü'l-Kelâm Âzâd ve geç dönem müfessiri olan Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî gibi âlimlerin çalışmaları da bu kategoriye girecek niteliktedir (s. 179-182).

Neticede bu eser, gerek Kur'an'ı yorumlarken gerekse farklı zaman ve mekân dilimlerinde oluşan Kur'an yorumlarını (yani tefsirleri) doğru bir şekilde anlamaya çalışırken, içinde bulunulan toplumun dününü ve bu gününü bilmenin ne kadar önemli olduğunu farklı açılardan vurgulamaktadır. Çünkü, yaklaşık üç-dört yüz yıldır, Hint alt kıtasında yaşayan Müslüman ulemânın tartıştığı ve hakkında eserler yazdığı dinî konuların mahiyetinin şekillenmesinde, Batılı din ve ilim adamlarının (misyoner ve oryantalist) etkisi küçümsemeyecek boyutlardadır. Zira bu alt kıta, Batı'nın İslâm dünyasına yönelik olarak başlattığı misyonerlik ve sömürgeleştirme faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, bu alt kıtada oluşan Ehl-i Hadîs ekolünden Ehl-i Kur'an (Kurâniyyûn) ekolüne kadar, genel olarak İslâmî ilimler alanındaki çalışmaları, özel olarak da Kur'an ve tefsir araştırmalarını doğru tahlil edebilmek ve bu bölgedeki Kur'an araştırmalarının zihnî yapısını doğru okuyabilmek açısından, bölgede her şeyi ve her kesimi bir şekilde etkileyen yoğun misyonerlik çalışmaları ile ilgili zengin bir malzeme sunmaktadır. İşte bu değerli çalışma, iki yıl süreyle Pakistan ve Hindistan'da kalarak araştırmalarını Hint Alt Kıtası düşünce ve Tefsir ekolleri üzerinde yoğunlaştıran yazarın, buradaki Müslümanların misyonerlerin etkisi altında geçirdikleri bu zaman zarfında yaptıkları yüzlerce Kur'an tercümesi ve tefsirinden hareketle, o dönemin tecrübesini okuyucuya sunmaya yönelik çabasının ürünüdür.

Şahin Güven